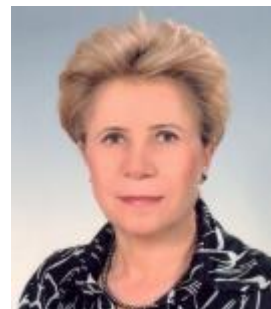

БЪЛГАРИЯ НЕПОСРЕДСТВЕНО СЛЕД 9.IX. 1944 ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ЕДИН ТУРСКИ ЖУРНАЛИСТ

Зейнеп Зафер¹

Махмут Неджметтин Делиорман (1898-1973) е един от най-известните и талантиви журналисти, публицисти и издатели на турската общност в България с изключително интересна и пълна с превратности биография, част от която може да попълни много бели петна не само в историята на турското малцинство, но и в политическата история на страната за периода непосредствено преди и след Деветосептемврийския преврат.

Роден и израсъл в Разград, където получава образование най-напред в училище с преподаване на турски, а след това и на български език, той започва журналистическата си дейност още на 16 години в София (в-к „Türk Sedası“ – („Тюрк Седасъ“ – „Гласът на турците“), преименуван след това като „Tunca“ – „Тунджа“, 1913-1923)², където по-късно издава на турски език и многотиражен седмичник. Собственик е на вестниците „Mücadele“ („Мюджаделе“ - „Борба“, 1925-1927 – Плевен), „Tuna Boyu“ („Туна Бою“ – „Край Дунав“, 1927 – Плевен) и „Deliorman“ („Делиорман“, 1922-1933 – Разград и София)³. От 1933 г., когато е принуден да емигрира, работи в различни органи на периодичния печат в Турция, сред които специално трябва да се спомене високотиражният

¹ Зейнеп Зафер е професор в Катедрата по български език и литература на Филологическия факултет на Анкарския университет.

² Bahtiyar, Niyazi. Balkanlar'da Türk Ünlüleri. Ansiklopedik Bilgiler. İst., 1999, s. 109-110.

³ За въпросните вестници по-подробно вж.: Иванов, Михаил-Ялъмов, Ибрахим. Турската общност в България и нейният периодичен печат (1878-1997). – В: Българско медиазнание, т. 2., С., 1998, s. 561-573.) и Cambazov, İsmail. „Bulgaristan Türk Basımı Tarihinde Yeni Işık Gazetesi /Нова Светлина Gazetesi“, İst. 2011, s. 50-57.

ежедневник „Vakit“ („Вакиг“ – „Време“), тъй като той има пряко отношение към настоящата тема. В Турция М. Н. Делиорман също издава два собствени вестника – „Rumeli (Trakya)“ („Румели (Тракия)“ – „Румелия (Тракия)“ и „Balkan Postasi“ („Балкан Постасъ“ – „Балканска поща“)⁴.

М. Н. Делиорман познава лично и поддържа политиката на А. Стамболийски (1879-1923), членува и активно работи в Земеделската партия, изпълнявайки длъжността секретар на турската секция на партията⁵ в Разград и по чудо остава жив след преврата на 9 юни 1923 г. В килия на Разградския затвор, където е заедно със 17 задържани и разследвани, прекарва 15 дни в мъчително очакване да бъде разстрелян или изтезаван до смърт. Защото, от споменатите 17 души само за 4 нощи са убити 14⁶. Журналистът познава добре Иван Иванов Багрянов (1891-1945), с когото в Разград израстват в една махала, уважава го много, тъй като е убеден в толерантността му към малцинствата⁷.

Страшните преживявания на М. Н. Делиорман нямат край и след 10 години той отново се изправя лице в лице срещу смъртта, когато през нощта на 14 април 1933 г. около 200 младежи българи нападат турските гробища в Разград и разрушават 150 гроба. М. Н. Делиорман, който вече се е доказал като смел и талантлив журналист, случайно се намира в града. Заедно с двама свои приятели отблизо наблюдават гаврата с костите и телата на мъртвите⁸. Той и журналистът Ариф Неджиб, чийто баща само преди седмица е погребан в това гробище, без каквото и да е двоумение изпълняват журналистическия си дълг и изпращат протестни телеграми до най-висшите ръководни органи на страната, председатели на политически партии и парламентарни групи, а също така пишат писма до някои чуждестранни посолства и кореспонденти, включително и до турския посланик и кореспондент на Анадолската агенция в София⁹. Нападението намира място в турските и други чуждестранни медии, в Истанбулския университет се организира студентски протест. Последвани от много граждани, около 30 хиляди протестиращи тръгват към българските гробища във Ферикьой и заклеят гаврата със светините на разградчани,

⁴ Bahtiyar, Niyazi. Пос. съч. s. 109-110.

⁵ Bahtiyar, Niyazi. Пос. съч. s. 109.

⁶ Deliorman, Mahmut. Razgrad Mezarlık Hadisesinde Çanlar Benim İçin Çaldı. İst., 1955, s. 90-91.

⁷ Deliorman, Mahmut. Пос. съч., с. 110-112.

⁸ Deliorman, Mahmut. Пос. съч., с. 38-42, 44-45.

⁹ Deliorman, Mahmut. Пос. съч., с. 43-47, 80.

поставяйки венец на гробищата. Тези събития предизвикват дълбока политическа криза между България и Турция. Разбира се М. Н. Делиорман е обвинен в измяна на родината¹⁰. Той се озовава в положение, което не е безопасно от това след Деветоюнския преврат¹¹. Много скоро срещу него е организирано и покушение, вследствие на което напуска родината си завинаги.

В Турция М. Н. Делиорман продължава да се занимава с журналистика и издателска дейност – неговото истинско призвание. В периода 1937-1938 г. той е кореспондент на някои турски вестници в София. По време на Втората световна война печата статии за Балканите и България в едни от най-известните истанбулски ежедневници, като споменатия вече „Вакит“, „Набер“ („Хабер“ – Вести), „Son Dakika“ („Сон Дакика“ – Последна минута) и др. Публикациите му от този период говорят за неговия голям интерес към политическата обстановка в България.

Само 6 години по-късно, по нареждане на И. Багрянов, бившият председател на Народното събрание на България Стойчо Мошанов се среща с М. Н. Делиорман в Истанбул. Запознава се със Ст. Мошанов през 1938 г., когато работи за известно време като кореспондент в София. Чрез консула в Истанбул – Балабанов министър-председателят Иван Багрянов му изпраща писмо в Истанбул с дата 17 юли 1944 г.¹² с искане то да се публикува във в-к „Вакит“¹³.

¹⁰ Deliorman, Mahmut. Пос. съч., с. 47,70.

¹¹ Задържан в едно разградско село, едва се спасява от местните полицейски служители с бягство. Укрива се дни наред. За втори път е задържан във Варна и закаран в Разград, където разярената и протестираща тълпа от негови съграждани българи иска да го линчува. Освободен е чак след разговора на турския посланик в София с министър-председателя Никола Мушанов (1872-1951). По искане на министър-председателя М. Н. Делиорман го посещава и тогава устно му гарантира живота и правото свободно да се занимава с журналистика и да продължава да издава в-к „Делиорман“. Но много скоро на връщане към къщи (Горна Баня) той е нападат от членове на бойните групи към Комитета за свобода на Тракия, бит е до смърт и е хвърлен в безсъзнание в канализационна шахта. Случайно минаващ оттам нощен пазач чува стенанията му и го спасява. По пътя за полицията идва на себе си, иска да бъде закаран веднага в болница и след получаване на първа помощ се укрива за известно време. Когато се изправя на крака, нелегално емигрира в Турция: Deliorman, Mahmut. Пос. съч., с. 49,76, 90-91, 102-104.

¹² Вж. приложение No 1.

¹³ Banoğlu, Niyazi. İkinci Dünya Savaşının Son Yılında Gizlice Yapılan Bulgar Teklifi. – В: *Bulgaristan Türkleri. Yakın Tarih ve Hatıralar*. İst., 1972, s. 23-25.; Във в-к „Вакит“ за пръв път на 26 юли се споменава за писмото на И. Багрянов. Вж.: *Vakit*, 26 юли, 1944. Българският текст на писмото, което е отговор на поздравленията на М. Н. Делиорман по повод избирането на И. Багрянов за министър-председател, е публикуван в някои статии на журналиста. Но И. Багрянов устно изпраща най-важните си послания чрез различни посредници.

Наред с това И. Багрянов установява телефонна връзка с журналиста и го кани да посети България, за да се увери сам в промененото от неговото правителство отношение спрямо турското малцинство¹⁴. Така М. Н. Делиорман неочаквано се оказва в ролята на посредник между Багряновите официални и неофициални представители в Турция и турските власти, следи с интерес мисията на Стойчо Мошанов¹⁵ в Турция и Кайро, става свидетел на усилията на министър-председателя И. Багрянов да осъществи контакти с английски и американски дипломати¹⁶. М. Н. Делиорман има много интересна, своя версия за случвалото се през периода, която въобще не е известна на българските изследователи.

Положението в България в навечерието и непосредствено след Деветосептемврийския преврат (1944) привлича интереса на журналиста и засилва безпокойството му за съдбата на страната, на много приятели и познати. Въпреки всичко, което преживява в България, съдбата на родината му не може да не го вълнува. Убеден антикомунист, той предусеща бъдещето ѝ след влизането на Съветската армия в нейната територия. Специалист по проблемите на България и Балканите, познаващ добре страната и говорещ отлично български език, М. Н. Делиорман е първият турски журналист, който непосредствено след Деветосептемврийския преврат заминава за България като кореспондент на няколко турски вестника.

В продължение на близо два месеца от София и Беломорието М. Н. Делиорман изпраща кореспонденции до вестник „Вакит“, които се публикуват и в други турски ежедневници. Тези свои първи впечатления и размисли след около година редактира и издава в отделни книжки. Още в самото начало на първата част на пътеписа „На път за Балканите“ („Balkanlara Doğru“) той вълнуващо и емоционално резюмира целта на своето посещение: „(...) в качеството си на журналист от една приятелска на българския народ страна и с изключително искрени чувства отивам там, за да установя същността на катастрофата, до която някогашната ми родина е доведена от предишните и сегашни нейни фашисти. Как са извършени убийствата и от кого? Защо Багрянов е признат за виновен? Дошлите на Балканите руснаци дали са такива,

¹⁴ Deliorman, Mahmut. Пос. съч., с. 111-114.

¹⁵ В мемоарите си „Моята мисия в Кайро“ Ст. Мошанов говори критично за М. Н. Делиорман, скрива доста срещи и разговори с турския журналист и със собственика на в-к „Вакит“. Вж.: Мошанов, Стойчо. Моята мисия в Кайро. С., 1991, с. 263.

¹⁶ Deliorman, Mahmut. Пос. съч., с. 107, 108, 114.

каквито са представени в художествената литература? Каква вреда е нанесена на красива София в резултат на бомбардировките? Каква е истината за случая със смъртта на цар Борис, останала все още неразгадана? И накрая, отивам в България, за да се видя с някои от старите си приятели, известни с дружеските си чувства към турците?¹⁷ В своите дописки и пътни бележки, обхващащи един период от два месеца¹⁸, авторът отделя специално място както на цитираните, така и на редица други актуални за България и българския народ въпроси.

В-к „Вакит“ от 24. IX. 1944 г. съобщава на своите читатели, че за София е заминал кореспондентът М. Н. Делиорман, за да следи събитията там. А на 7. X. 1944 г. с рекламна цел се отбелязва, че в следващия брой на страниците на вестника читателите ще могат да прочетат първото писмо от София от рубриката „Писма от Балканите“ („Balkan Mektupları“), което наистина се появява със заглавие „Sofya'da İlk Gün“ – „Първият ми ден в София“¹⁹. М. Н. Делиорман публикува дописките си със своите наблюдения във в-к „Вакит“ в рубриката „Пътни бележки“ („Seyehat Notları“) със различни подзаглавия като „Писма от София“ („Sofya Mektupları“), „Писма от Балканите“ („Balkan Mektupları“) и др., отпечатани и в други турски ежедневници²⁰, а след това в отделни брошури²¹ или в книги със спомени. В споменатия вече ежедневник „Вакит“ най-напред са публикувани впечатленията на М. Н. Делиорман от следвоенна София. По-късно в отделна брошура той предлага на турския читател и изключително интересната част на своето пътуване от Истанбул до София²². Така дописките и статиите му за този период придобиват хронологическа и тематична завършеност и могат да се окачествят като пътепис. Те са много ценен източник за един изключително важен период от политическата история на България.

Според гореспоменатия в-к „Вакит“ М. Н. Делиорман тръгва от Истанбулската железопътна гара „Sirkeci“ (Сиркеджи) на 24 септември

¹⁷ Deliorman, Mahmut. *Balkanlardaki Kızıllılar Arasında 60 Gün*, 1946, s. 6.

¹⁸ В някои от статиите се посочват 60 дни, а в други – 56.

¹⁹ *Vakit*, 8 октомври 1944.

²⁰ Например една част от тях са публикувани във в-к „Танин“. Вж.: Deliorman, Mahmut. *Ruslar Balkanlarda ne Yapmak İstiyor. İst.*, 1945.

²¹ Някои от тези брошури са издадени като притурки на различн вестници и на титулната страница не е посочена годината на издаване, поради което авторът на настоящата статия определя годината на издаване по посочените в пътеписа или в други книги събития или се позовава на посочената от библиотеката година, която в такива случаи отразява годината на постъпването на извора във фонда.

²² Deliorman, Mahmut. *Balkanlardaki Kızıllılar Arasında 60 Gün*, 1946, s. 3-15.

вечерта²³. А от пътеписа му разбираме, че слиза от влака и остава едно денонощие в Одрин, понеже е загрижен сериозно за съдбата си. За анархията и несигурността в България знаят и приятелите на М. Н. Делиорман в Одрин, които не успяват да го убедят да се откаже от това опасно пътуване, тъй като професионалната му отговорност надделява страха. След едно денонощие журналистът отново е на път, но поради задържането на влака в Свиленград, пристига в София сутринта на 27 септември 1944 г.²⁴.

Още на 26 септември, когато влакът прави няколкочасов престой на гарата в Свиленград, турският журналист разбира до каква степен е обедняла България, в която той като турски кореспондент пребивава преди 6 години. Първото нещо, което прави впечатление на М. Н. Делиорман при влизането му в страната, е липсата на хранителни продукти и изключителната бедност на българския народ. На гарата в Свиленград няма нищо, рафтовете са празни, липсата дори на яйца за мезе карат червеноармеецът азърбайджанец²⁵ да си спомни за яйцата в своята родина²⁶. Единственото нещо, което се предлага в закувалнята на гарата е супа от леща и вино. Но продукти няма и в столичния ресторант „Адамов“, където се приготвят само няколко ястия от карангия²⁷. М. Н. Делиорман е много изненадан от това, което вижда: „Никога не би ми минало през ума, че работещият някога под звуците на оркестъра и мелодиите известен софийски ресторант „Адамов“ ще стигне до това положение“²⁸. Според журналиста обществените превозни средства в България са недостатъчни и така претъпкани, че пътниците непрекъснато се газят и нагрубяват. Населението е гладно и облечено много лошо.²⁹

Пътувайки по-късно към Гърция с група чуждестранни журналисти и кореспонденти, в Благоевград М. Н. Делиорман за кой ли пореден път вижда окачените навсякъде надписи за посрещане на Съветската армия. Коментирайки текста на единия от тях, гласящ „Добре дошли освободители!“,

²³ *Vakit*, 24 септември, 1944.

²⁴ Deliorman, Mahmut. *Balkanlardaki Kızıllılar Arasında 60 Gün*, 1946, s. 4-5.

²⁵ За азърбайджанския офицер вж.: Zafer, Zeynep. *Bir Türk Gazetecinin Seyahat Notlarında Azerbaycanlı Askerler* (Eylül, 1944, Bulgaristan). – *Filologiya Meseleleri*, No 1, Bakı 2008, s. 502-512.

²⁶ Deliorman, Mahmut. *Deliorman, Mahmut. Balkanlardaki Kızıllılar Arasında 60 Gün*, 1946, s. 6.

²⁷ Deliorman, Mahmut. Цит. съч., s. 6, 13.

²⁸ Deliorman, Mahmut. Цит. съч., s. 13.

²⁹ Deliorman, Mahmut. *Sofya Harabelerinden Akdeniz Kıyılarına. İst.*, 1946, s. 5.

той отново се спира на тежкото следвоенно положение на народа: „Тази дума „освободители“ прави впечатление навсякъде по всички надписи и афиши. Но кой знае колко мъки си спомнят окъсаните, гладни и доведени до мизерно състояние българи като гледат отсреща войниците „освободители“, които ядат и пият обилно³⁰.

Бомбардировките са второто нещо, което след бедността на народа най-много впечатлява някогашния жител на София. М. Н. Делиорман с голяма тревога и болка описва състоянието на столицата след страшните бомбардировки. Останал без сили от ужасното пътуване на крака в препълнения в Пловдив влак, той пристига в София на рано сутринта, но тук не може да намери никакво превозно средство или носач. Стига до центъра пеша за половин час, където сред разрушените от бомбардировките здания дълго търси хотел за настаняване. От „красива София“³¹ не е останало почти нищо. Но най-много е пострадал центърът на столицата. От гарата върви сред развалините, стига до „Раковска“, минава по „Шипка“ и пред него се разкрива страшна картина. Напразно търси хотел за настаняване. „Балкан“, „Витоша“, „Унион палас“ вече са неизползваеми, в същото състояние са и тези по „Мария Луиза“ и около „Лъвов мост“. Но само те ли? Пострадали са къщите, киносалоните в района, засегната е дори красивата сграда на театър „Одеон“³².

Разрушена е част от банята, а също и сградата на печатницата на издавания някога от него в-к „Делиорман“, накратко – няма я вече запазената в спомените му някогашна красива столица. Само по време на пътуването му с група чуждестранни журналисти и кореспонденти до Македония и Беломорския район М. Н. Делиорман има възможност да се спаси от потискащата атмосфера на превърнатата в развалини следвоенна София. Тя изглежда постарому красива само отдалече: „Няма я вече тази опожарена, разрушена и страшна София, през която минахме преди десет минути. Нейната красота се забелязва единствено погледната от полите на Витоша и само тогава изглежда хубава – като че ли не е била бомбардирана скоро“³³.

³⁰ Deliorman, Mahmut. . Цит. съч., с. 5-6.

³¹ Deliorman, Mahmut. Balkanlardaki Kızılılar Arasında 60 Gün, 1946, с. 6.

³² Deliorman, Mahmut. Цит. съч., с. 12, 14, 15; Deliorman, Mahmut. Makedonyalı Komitacılar ne Yapmak İstiyor? İst., 1946, с. 6, 8.

³³ Deliorman, Mahmut. Sofya Harabelerinden Akdeniz Kıyılarına. İst., 1946, с. 3.

Пристигайки в София, турският журналист прекарва две денонощия при много лоши условия в „Савоя палас“, а после му предоставят стая в хотел „България“, където са настанени повечето чуждестранни журналисти и съветски офицери. Но той не иска да остане там, понеже хотелът е препълнен със съветски военни и поради това, че е добре охраняван, което ограничава свободата му. Журналистът се дразни и от недоверчивите погледи към чужденците на съветските военни и на охраната. Предлагайки изключително висока цена и с помощта на собственика на хотел „Савоя палас“ успява да намери частна квартира, където за пръв път може истински да си отпочине³⁴.

Още с пристигането на Свиленградската гара, М. Н. Делиорман среща представители на новосформираната българска милиция и Червената армия. Неговата журналистическа прозорливост, изграждана години наред, му помага да даде много точна оценка на репресивния полицейски апарат непосредствено след неговото сформирание. Неговите редове са пример за истинско проникновение и зрелост при окачествяването на службите на реда още в първите дни след преврата: „Днешните милиционери, които след преврата и руската окупация изпълняват полицейска функция с препасано на кръста оръжие и облечени полуцивилно, полууниформено, категорично смятат себе си за съдии, способни да унищожат всичко, окачествено от тях като вражеско“³⁵. По-нататък авторът изтъква, че подчинените на Югов милиционерски части считат за враг всички опозиционери, които не са комунисти³⁶. М. Н. Делиорман се страхува да не бъде разпознат от служителите на митницата и собственика на закусвалнята, но много скоро при него идва именно дежурният митничар с намерението да го опази от милиционерите на „народната власт“. Загриженият митничар определя представителите на отговарящите за реда в страната новосформирани части като „излезли от затвора пияници“³⁷.

Особено го впечатлява пиянството на съветските военни. На гарата в Свиленград той става свидетел как двама пияни червеноармейци, поклащайки се, влизат в закусвалнята и продължават да пият и своеволничат, необезпокоявани от никого. Дори намиращите се в ресторанта български

³⁴ Deliorman, Mahmut. Makedonyalı Komitacılar ne Yapmak İstiyor? İst., 1946, s. 3-4.

³⁵ Deliorman, Mahmut. Balkanlardaki Kızılılar Arasında 60 Gün, 1946, s. 5.

³⁶ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 10.

³⁷ Deliorman, Mahmut. Цит. съч.

милиционери се държат като виновни пред „героите спасители“³⁸. В София М. Н. Делиорман най-напред се отбива в оцелелия от бомбардировките ресторант „Адамов“. Първото нещо, което забелязва е масата с няколко забавляващи се руски офицери. Неговият стар познат и собственик на ресторанта Адамов гледа с омраза към пиещите руски офицери в компания на българки и разказва на турския журналист, че още при влизането им в София на „16 септември следобед“ те се разпръсват по механите, хотелите и домовете и тогава се случват такива неща, за които гостът от Турция сам би трябвало да се досети...³⁹.

М. Н. Делиорман не пропуска да отбележи красотата на младите руски девойки в Червената армия, учудват го сравнително младата възраст на войниците и офицерите, медалите по гърдите им. Но най-много говори за пиянството и произвола на руските военни, които, според него, особено силно въздействат за оформянето сред българската общественост на отрицателно отношение към новите господари. В тази връзка особено е потресен от една случка в кафенето на хотел „България“, което е посещавано от българската интелигенцията – мъже и жени, висши офицери, служители от външното министерство, представители на чужди посолства, български и чуждестранни журналисти. М. Н. Делиорман седи на една маса с бившия аташе по печата в Турция Георги Матов и писателя Добри Немиров, когато в кафенето влизат двама пияни руски офицери и сядат на една маса при непознати български клиенти. Понеже тук освен по една малка чаша ракия не се предлага голямо количество алкохол, на тях им се сервира малко водка, но те с помощта на оръжието заповядват на сервитьора да им донесе цяла бутилка. Възмутени от държанието им, някои от посетителите напускат заведението. Напилите се офицери отиват до умивалнята и много скоро оттам се чуват изстрели, след което двамата се появяват отново в кафенето – единият с пистолет в ръка, а другият ранен⁴⁰.

Според автора руснаците назовават българите „славянски братя“, след което без да искат разрешение сядат на тяхната маса или се настаняват в дома им, а после започват да злоупотребяват. Знаещи тази тактика на руснаците, етническите българи вече избягват контактите с тях, отнасят се изключително

³⁸ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 6.

³⁹ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 13, 14.

⁴⁰ Deliorman, Mahmut. Makedonyalı Komitacılar ne Yapmak İstiyor? İst., 1946, s. 6.

негативно към некултурните и невъзпитани руски представители на Червената армия⁴¹.

Непосредствено след влизането му в България, а и след това той непрекъснато става свидетел на недоволството на българската общественост от настоящото икономическото положение в страната, от извършения преврат и последвалата политическата обстановка. И митничарят, и собственикът на закувалнята в Свиленград с възмущение говорят за състоянието на съсипана България, където всичко се е променило. Предупреждават журналиста за настъпилата анархия и несигурност, като се опитват да го убедят да се върне обратно в Турция⁴². Собственикът на ресторант „Адамов“ в София веднага познава М. Н. Делиорман и бърза да сподели мислите си за състоянието на страната. Той оставя работата си и сядат при него на масата. Доверчиво му разказва за влизането на Червената армия в България и София, сочи с омраза масата на ъгъла с насядали руснаци, които съвсем безсрамно се забавляват с българки⁴³. Всички негови приятели, стари и нови познати не могат да не изкажат пред госта безпокойството си от положението, до което е доведена родината им. Според М. Н. Делиорман „90 процента от българите вече не обичат руснаците. Причина за охладнелите към тях чувства на братята-славяни са многобройните некрасиви постъпки и изнасилвания, извършени на Балканите.“⁴⁴.

Недоволството на някои българи от промените и събитията в страната е толкова силно, че те са готови да напуснат родината си. Някои от тях се обръщат за помощ към М. Н. Делиорман. Няколко български офицери изявяват желание за среща с него, те напълно му се доверяват, защото знаят за приятелските му отношения с И. Багрянов и за антикомунистическите му убеждения. Един от тези офицери сам му се представя в ресторант „България“ и иска от турския журналист среща и за други свои приятели-военни. Смелостта на офицера, която може да му коства живота, прави силно впечатление на турския журналист⁴⁵. Срещата между офицерите и журналиста се осъществява в механа „Южна лоза“, където той е уведомен за желанието им да изберат

⁴¹ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 5, 6.

⁴² Deliorman, Mahmut. *Balkanlardaki Kızılılar Arasında 60 Gün*, 1946, s. 7, 8.

⁴³ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 13, 14.

⁴⁴ Deliorman, Mahmut. *Makedonyalı Komitacılar ne Yapmak İstiyor? İst.*, 1946, s. 8, 9.

⁴⁵ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 9.

трудния път на политическата емиграция вследствие на безизходното им положение след преврата. Искат да разберат как в Турция ще се отнесат към тях като емигранти. Канят го на гости по домовете си. Един от тези изпаднали в безизходица и паника офицери настоява да го запознае със съпругата си, която се оказва землячка на М. Н. Делиорман. После установяват по-тесни контакти, по време на които офицерът се опитва да научи малко турски, записвайки някои думи в тефтерчето си⁴⁶. Описанието на душевното състояние на тези офицери, на загрижеността им за съдбата на родината са покъртителни свидетелства за положението на тази част от военните и цивилни българи, които не могат и не искат да приемат Деветосептемврийския преврат, предусещат страшното бъдеще на страната и са готови да напуснат родината си.

Изненадващо е, че дори някои представители на Червената армия също изразяват желание да поемат пътя на емиграцията. Един азърбайджанец, капитан от Червената армия, с когото се среща случайно в хотел „Савоя палас“, също споделя с него недоволството си от съветската система и изразява желание за спасение от този ад чрез бягство в Турция. Към всички изпаднали в безизходица приятели, познати или случайно срещнати хора турският журналист изпитва съжаление. Единственото нещо обаче, което е в състояние да направи за тях, е да ги изслуша и да сподели мъката и тревогата им⁴⁷.

Според М. Н. Делиорман причините за безизходното положение, в което се оказва българският народ, са следните: „(...) току-що освободилият се от фашистите български народ този път е подложен на друг жесток натиск, който е в състояние да го накара да търси със свещ фашистите“⁴⁸. Загрижен за съдбата на офицерското семейство, с което прекарва хубави мигове в столицата, той не може да не даде място на своя оптимизъм по повод бъдещето на противниците на новата власт. Загрижеността на турския журналист към милиони българи и неговият оптимизъм се съдържат в следните две изречения: „Какво стана сега с това семейство, не зная. Но със сигурност зная, че хубави дни очакват хиляди други български семейства, които мислят като него и ненавиждат комунистите“⁴⁹.

⁴⁶ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 10.

⁴⁷ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 3-4.

⁴⁸ Deliorman, Mahmut. *Balkanlardaki Kızılılar Arasında 60 Gün*, 1946, s. 4.

⁴⁹ Deliorman, Mahmut. *Makedonyalı Komitacılar ne Yapmak İstiyor? İst.*, 1946, s. 10.

Търсейки хотел из руините в центъра на София, М. Н. Делиорман се пита защо българският народ не се съпротивлява. Той не може да си обясни защо обществото така бързо забравя довчерашните си управници-любимци и много скоро се привързва към новата власт. Спомня си страшното убийството на някогашния народен любимец Александър Стамболийски и кървавите събития след това, на които той лично е бил и свидетел, и жертва⁵⁰. И по повод обстановката в страната след Деветосептемврийския преврат заявява: „Тези, които вчера изпълняваха химна на фашистите, днес вървят в такт с червените фашисти“⁵¹. „Младежта, която преди крещеше „Да живее Хитлер! Смърт на Русия и болшевиките!“ много скоро след това можа да скандира „Да живее нашата освободителка Русия! Да живеят Сталин и Георги Димитров!“⁵²

Убеден антикомунист М. Н. Делиорман често дава изява на тези свои чувства. Смята че партията на комунистите е загубила много след като Червената армия е минала през Балканите и народите са могли да опознаят отблизо червеноармейците. Според него 90 % от етническите българи вече не обичат Съветска Русия и след изтеглянето на болшевиките от Балканите по тези земи няма да остане нищо от комунизма⁵³. На друго място подчертава, че от целия български народ само 8 % са комунисти. И единствено тези 8 % приемат представителите на Съветската армия като „освободители“⁵⁴. А българските комунисти се ръководят от Съветския съюз и тяхната роля се изразява единствено в робско изпълнение на заповедите⁵⁵.

От пътните бележки, а и от някои други негови публицистични статии става ясно, че сред българските политици той особено цени дейността на Ст. Стамболов (1854-1895). Затова пише, че ако Ст. Стамболов не е бил зверски убит и ако е продължил да управлява страната, нямало да се стигне до Балканската и Междусъюзническата война, т.е. българският народ нямало да преживее последвалите страдания и вътрешни междуособици⁵⁶.

В публицистиката и дописките на журналиста за България се чувства симпатията му към Земеделската партия, в която някога членува и особено към

⁵⁰ Deliorman, Mahmut. *Balkanlardaki Kızıllılar Arasında 60 Gün*, 1946, s. 13.

⁵¹ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 4.

⁵² Deliorman, Mahmut. *Ruslar Balkanlarda ne Yapmak İstiyor. İst.*, 1945, s. 3.

⁵³ Deliorman, Mahmut. *Makedonyalı Komitacılar ne Yapmak İstiyor? İst.*, 1946, s. 8-9.

⁵⁴ Deliorman, Mahmut. *Sofya Harabelerinden Akdeniz Kıyılarına. İst.*, 1946, s. 5-6.

⁵⁵ Deliorman, Mahmut. *Balkanlardaki Kızıllılar Arasında 60 Gün*, 1946, s. 11.

⁵⁶ Deliorman, Mahmut. *Ruslar Balkanlarda ne Yapmak İstiyor. İst.*, 1945, s. 5.

нейния най-известен лидер Ал. Стамболийски. През 1922 година М. Н. Делиорман има среща със земеделския лидер, чиято политика поддържа поради толерантността му към малцинствата, в това число и към турците. Както вече споменахме, след кървавия преврат той също е задържан в Разград и по чудо се спасява от смъртното наказание⁵⁷. Когато минава покрай царския дворец и забелязва все още развяващото се „царско знаме“, М. Н. Делиорман не може да не си спомни колко бързо е бил забравен някогашният любимец на народа, министър-председателят Ал. Стамболийски⁵⁸.

В пътните си бележки турският журналист най-често споменава името на И. Багрянов, към когото изпитва силни приятелски чувства. След Ст. Стамболов и Ал. Стамболийски той счита И. Багрянов за един от най-добрите политици на България, станал жертва на съветските империалистически цели, а и на някои политически страсти и грешки на предишните български правителства⁵⁹. В навечерието на Деветосептемврийския преврат М. Н. Делиорман пише писмо до секретаря на управляващата Народнорепубликанска партия, в което определя И. Багрянов като русофоб и антикомунист, уважаван и ценен от турското население в района⁶⁰. Той остро критикува българската младеж затова, че е допуснала убийството на И. Багрянов, когато най-напред е обявила за герой-спасител на България. Запознава турския читател с опиянението на българския народ от речта на И. Багрянов пред Народното събрание и подчертава: „Тази младеж, която изнесе И. Багрянов на ръце от Народното събрание, която го прие за герой-спасител и която го издигна до небесата, сега можа да осъди на смърт такъв ценен политик като него и да го захвърли в калта като куче!“⁶¹.

Като журналист и издател в София до 1933 г., М. Н. Делиорман познава много представители на българската интелигенция, известни политици, чуждестранни журналисти и кореспонденти, а с някои от тях е в приятелски отношения. От пътните бележки става ясно, че по време на това двумесечно пребиваване в страната той се среща с военни, журналисти, писатели, общественици. В кафене „България“ той е заедно с писателя Добри

⁵⁷ Bahtiyar, Niyazi. *Balkanlar'da Türk Ünlüleri. Ansiklopedik Bilgiler. İst.*, 1999, s. 109.

⁵⁸ Deliorman, Mahmut. *Balkanlardaki Kızılılar Arasında 60 Gün, 1946*, s. 12-13.

⁵⁹ Deliorman, Mahmut. *Ruslar Balkanlarda ne Yapmak İstiyor. İst.*, 1945, s. 3-32.

⁶⁰ Deliorman, Mahmut. *Razgrad Mezarlık Hadisesinde Çanlar Benim İçin Çaldı. İst.*, 1955, s. 112.

⁶¹ Deliorman, Mahmut. *Ruslar Balkanlarda ne Yapmak İstiyor. İst.*, 1945, s. 3.

Немиров, с бившия аташе по печата в Турция Георги Матов⁶². Посещавайки Радио София, вижда „новия му директор“ Орлин Василев⁶³. Освен това води дълъг разговор с атентатора Павел Шатев, който му разказва в подробности за участието си в Солунските атентати от 1903 г. и взривяването на френския кораб „Гвадалкивир“⁶⁴. Вероятно за тази среща научава д-р Мильовски, който на 13.XI.1944 изпраща писмо на български до М. Н. Делиорман. В него изразява желание да му отговори писмено на всички въпроси, които интересуват турската общественост. Изпраща му и Манифеста на Народното събрание на Временното македонско правителство в България. Няколко дни след писмото⁶⁵ те се срещат⁶⁶.

М. Н. Делиорман е журналист с установени принципи, морал и етика. Той не е от вестникарите, които за сензация и реклама погазват нормите и правилата на човешко поведение, внимателно преценява какво да напише открито и какво да премълчи. Например, счита за опасно и не дава имената на лица, които открито изразяват недоволството си от руската политика, от руската окупация, от представителите на Червената армия, които не искат да приемат комунистическите идеи и търсят начин за спасение от страната чрез емиграция: „Имало няколко български офицери, които изявявали желание да се срещнат с мене. Това те казали на моя стар приятел, журналиста..., противник на новия режим в България“⁶⁷. Понякога изписва имената в съкратен вид. Например споменава за някакъв български журналист „Б. Д.“ и „д-р Н. Н.“, посетили Истанбул по време на Багряновото управление, с които се среща и разговаря⁶⁸. Той не дава името на жената от Разград и на съпруга ѝ офицер, името на хазайката му от бул. „Македония“. Името и фамилията на капитана азърбайджанец, представил се за поет и изразил желание да емигрира в Турция, изписва съкратено като „И. А.“⁶⁹. Всички тези примери красноречиво говорят за принципен журналист и публицист, подбиращ внимателно изразите си и загрижен не толкова за рекламната страна на

⁶² Deliorman, Mahmut. Makedonyalı Komitacılar ne Yapmak İstiyor? İst., 1946, s. 6.

⁶³ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 10.

⁶⁴ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 11-15.

⁶⁵ Вж. приложение No 2.

⁶⁶ Deliorman, Mahmut. Цит. съч. с. 15-16.

⁶⁷ Deliorman, Mahmut. Makedonyalı Komitacılar ne Yapmak İstiyor? İst., 1946, s. 9.

⁶⁸ Deliorman, Mahmut. Razgrad Mezarlık Hadisesinde Çanlar Benim İçin Çaldı. İst., 1955, s. 12, 14.

⁶⁹ Deliorman, Mahmut. Makedonyalı Komitacılar ne Yapmak İstiyor? İst., 1946, s. 4.

публикувания материал, колкото за съдбата на редица хора, намиращите се в безизходно положение и излагащи живота си на опасност.

По отношение на вътрешните вълнения, политически борби и страсти, кървавите разправи и крайни националистически идеи в България М. Н. Делиорман заявява: „Аз се родих в една страна, която непрекъснато се вълнува от преврати и бунтове. Още с отваряне на очи, а и след това ушите ми се напълниха с оръдейни и бомбени залпове. Бях свидетел на кръвопролития, пожарища, страсти, отмъщения, ненавист и засилваща се от време на време враждебност към турците“⁷⁰.

М. Н. Делиорман често споменава за изпълнения с превратности и противоречия живот на редица български обществени и политически дейци, за крайностите, в които е изпадала и изпада България, която обича, но напуска завинаги по принуда. Не е по-различен и собствения му живот в родната страна: „В живота ми имаше моменти, когато бях вкарван и изкарван от затворите на тази страна. Имаше и моменти, когато се запознах и сприятелих с нейни министър-председатели“⁷¹.

В пътеписа си за България след 9. IX. 1944 г. М. Н. Делиорман изпъква като изключително чувствителен наблюдател на положението и произтичащите събития в страната. От кореспонденцията и публицистиката му ясно се вижда, че неговият подход не се изразява единствено в хладна регистрация на събитията, а представлява чувствителен отзив на един човек, загрижен за положението и съдбата на страната, в която е роден и към която не може да бъде безразличен, въпреки всичко, което преживява в периодите на полицейски терор и натиск срещу малцинствата. Неговото поведение е пример за гражданска позиция, която се основава на толерантност и вяра в човека.

⁷⁰ Deliorman, Mahmut. *Balkanlardaki Kızıllılar Arasında 60 Gün*, 1946, s. 3.

⁷¹ Deliorman, Mahmut. *Balkanlardaki Kızıllılar Arasında 60 Gün*, 1946, s. 3.

**BULGARIA IMMEDIATELY AFTER THE SEPTEMBER 9, 1944
ACCORDING TO A TURKISH JOURNALIST**

Zeynep Zafer

The life and work of the Turkish journalist and publicist M. N. Deliorman, packed as they are with plenty of valuable information about the history of the Turkish community and the political history of Bulgaria, deserve to be researched.

After presenting the most important points in the biography of M. N. Deliorman, this paper discusses in greater detail his reports from Bulgaria he sent as a correspondent in the course of nearly two months directly after the coup on September 9, 1944.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1 вж. на адрес

<http://anamnesis.info/sites/default/files/Prilojenie%201.pdf>

ПРИЛОЖЕНИЕ 2 вж. на адрес

<http://anamnesis.info/sites/default/files/Prilojenie%202.pdf>